

Justyna Kobus <https://orcid.org/0000-0002-4094-2743>

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Filologii Polskiej i Klasycznej, Instytut Filologii Polskiej,
Pracownia Dialektologiczna, ul. Fredry 10, 61–701 Poznań, e-mail: justyna.kobus@amu.edu.pl

LEKSYKA MIKROPOLA TEMATYCZNEGO *BURZA* W JĘZYKU MIESZKAŃCÓW WIELKOPOLSKI (CZ. 1)

LEXIS OF THE THEMATIC MICROFIELD *STORM* IN THE LANGUAGE OF THE INHABITANTS OF GREATER POLAND (PART 1)

Słowa kluczowe: gwara, leksyka, pole tematyczne, meteorologia, Wielkopolska

Keywords: dialect, lexis, subject field, meteorology, Greater Poland

Streszczenie

Artykuł jest pierwszą z dwóch części opisu wielkopolskich nazw związanych z mikropolem tematycznym *BURZA*. Autorka zamieściła w nim charakterystykę materiałów z różnych okresów badawczych, począwszy od lat trzydziestych XX w., czyli danych leksykalnych pozyskanych przez Adama Tomaszewskiego, przez materiały Władysława Kupiszewskiego z lat pięćdziesiątych/sześćdziesiątych, poświadczenia zespołu Zenona Sobierajskiego i Józefa Burszty do *Atlasu języka i kultury ludowej Wielkopolski* z lat siedemdziesiątych/osiemdziesiątych, na badaniach terenowych współcześnie prowadzonych przez autorkę i osoby współpracujące kończąc. O ile dane leksykalne archiwalne pochodzą z punktów badawczych rozproszonych w całej Wielkopolsce, o tyle materiał współczesny koncentruje się głównie na okolicach Pobiedzisk w środkowej Wielkopolsce. Opis wyekscerpowanych nazw jest prowadzony w ten sposób, by uzyskać analizę porównawczą dla konkretnego terenu (okolic Pobiedzisk) na tle pozostałych poświadczeń wielkopolskich. W artykule omówiono nazwy zjawiska pogodowego, jakim jest burza, oraz jej typowe wyznaczniki, takie jak huk i błysk.

Abstract

This article is the first of a two-part description of the Greater Poland names associated with the *STORM* thematic microfield. The author presents the characteristics of the materials from different research periods, starting from the 1920s/30s, i.e. lexical data obtained by Adam Tomaszewski, through Władysław Kupiszewski's materials from the 1950s/60s, testimonies by Zenon Sobierajski's and Józef Burszta's team to the *Atlas of the language and folk culture of Greater Poland* from the 1970s/80s, to field research conducted nowadays by Author and her collaborators. While the archival lexical data comes from research points scattered all over Greater Poland, the contemporary material is mainly focused on the area of Pobiedziska in central Greater Poland. The description of the extracted names is carried out in such a way as to obtain a comparative analysis for a specific area (Pobiedziska area) against the background of other Greater Poland attestations. The article discusses the names of the weather phenomenon of storm and its typical determinants such as bang and flash.

1. WPROWADZENIE

Gwarowa leksyka meteorologiczna obecnie jest rzadko opisywana przez dialektologów, choć w latach pięćdziesiątych–sześćdziesiątych XX w. znalazła się w polu zainteresowań badawczych Władysława Kupiszewskiego i Zdzisławy Węgiełek-Januszeńskiej [1959], Anny Szyfer [1969] oraz ponownie W. Kupiszewskiego [1969]. O ile dwie pierwsze publikacje dotyczą terenu Warmii i Mazur, o tyle ostatnia jest obszernym opracowaniem leksykalnym słownictwa meteorologicznego w gwarach i historii języka polskiego. W latach dziewięćdziesiątych XX w. Feliks Czyżewski opublikował kilka artykułów o charakterze etnolingwistycznym i materiałowym, dotyczących burzy i jej ludowych konotacji na Lubelszczyźnie [Czyżewski, 1993, s. 34–42; 1994, s. 169–173; Czyżewski, Sajewicz, 1994, s. 27–76]. Nazwy meteorologiczne można znaleźć również w atlasach [zob. Reichan, Woźniak, 2004] i słownikach gwarowych [m.in. w SGP PAN, w tym w KSGP].

Słownictwo związane z pogodą nie było szczególnie eksplorowane także w Wielkopolsce, co poświadczają tylko pojedyncze notacje w podstawowej dla regionu literaturze przedmiotu [Bąk, 1960; Zagórski, 1967; Gruchmanowa, 1969; 1970; Nowak, 1970; 1982] oraz w materiałach zachowanych w postaci kartoteki Adama Tomaszewskiego [Kartoteka AT] czy kwestionariuszy [AJKLW-kwest] i opublikowanych tomów *Atlasu języka i kultury ludowej Wielkopolski* [AJKLW]. Należy też wspomnieć o artykule Moniki Gruchmanowej, w którym badaczka opisała i przedstawiła na mapie materiały A. Tomaszewskiego dotyczące tęczy [Gruchmanowa, 2003, s. 33–38].

Współczesne źródła wielkopolskie obejmują nagrane materiały terenowe zebrane do tematu PRZYRODA (kwestionariusz zawiera dział rozbudowany w stosunku do AJKLW-kwest o leksykę dotyczącą zjawisk pogodowych), realizowanego w formie projektu edukacyjnego¹ zakończonego publikacją z serii „Wielkopolskie Słowniki Regionalne” [WSR-Pob-2]. Badania te pozwoliły nie tylko na opracowanie słownika [WSR-Pob-2], ale i artykułów o nazwach wiatru [Kobus, 2025, s. 273–289] i chmur [Kobus, w druku]. Niniejszy artykuł wpisuje się w ciąg dalszy omawiania rzeczowej problematyki (słownictwo meteorologiczne), a jego treść dotyczy mikro-pola tematycznego BURZA.

Mimo że nazwy wiatru, chmur i tęczy zostały dotychczas omówione w literaturze przedmiotu, to pozostałe zagadnienia związane z burzą nie dadzą zamknąć się w jednym artykule, stąd jego podział na dwie części – pierwsza obejmie nazwy zjawiska pogodowego oraz bezpośrednich jego oznak, jak błysk i huk, natomiast

1 W 2022 r. został zakończony projekt edukacyjny realizowany we współpracy ze Szkołą Podstawową im. Kazimierza Odnowiciela w Pobiedziskach i Towarzystwem Miłośników Pobiedzisk, poświęcony nazwom przyrodniczym, zatytułowany „Przyroda – badamy język mieszkańców okolic Pobiedzisk”. Projekt zakończył się publikacją [WSR-Pob-2].

kolejne elementy asocjacyjne (burza śnieżna – śnieżycą; opady atmosferyczne towarzyszące burzy – deszcz, grad, śnieg; belemnity) zostaną opisane w osobnym artykule.

Zebrany przeze mnie materiał gwarowy zawiera dane leksykalne z różnych przedziałów czasowych – od lat trzydziestych XX w. [Kartoteka AT], przez lata siedemdziesiąte/osiemdziesiąte XX w. [AJKLW], po badania współczesne skoncentrowane na tym temacie, przeprowadzone w gm. Pobiedziska w powiecie poznańskim [WSR-Pob-2]. Integralną bazą badawczą jest monografia W. Kupiszewskiego [1969] zawierająca poświadczenia zebrane przez badacza w miejscowościach wielkopolskich. Będę też odwoływać się do innych materiałów z tego regionu, tj. słowników [SGPod, a także słowniczków amatorskich; SGBuk-online, SGBuk-Sp, SGBis, SGJar, SGJut, SGPał] i wymienionych wcześniej monografii.

Opis obejmuje nazwy następujących desygnatów: zjawisko pogodowe (*burza, nawałnica*), huk podczas burzy (*piorun / grzmot / grom* wraz z czasownikiem) oraz błysk podczas burzy (*błyskawica / łyskawica* wraz z czasownikiem).

2. BURZA

Burza rozumiana jest przez współczesnych mieszkańców wsi jako ‘gwałtowne wyładowanie atmosferyczne z silnymi porywami wiatru, deszczem, grzmotami i błyskawicami, często niszczące uprawy’ [WSR-Pob-2]. Nazwą bliskoznaczną bywa tu *nawałnica* ‘gwałtowna burza z bardzo silnym wiatrem i obfitymi opadami’ [WSR-Pob-2].

W Kartotece AT znalazłam tylko dwa poświadczenia wielkopolskie – *burzo*² ‘burza’ (Wolica Kozia, pow. jarociński) oraz *burzûw* (gen.pl) ‘burz’ (Góry, pow. koniński). Forma z końcówką -ów występuje także współcześnie, np. w Lubochni, gm. Gniezno [WSR-Gn] czy w Latalicach i Wagowie, gm. Pobiedziska [WSR-Pob-2]; poświadczono ją także dla Wielkopolski w SGP PAN.

Nieco więcej informacji można znaleźć w monografii W. Kupiszewskiego:

Zjawisko burzy, przez które rozumie się silny wiatr, deszcz, błyskawicę i grzmoty, na całym obszarze Polski nazywane bywa *burzą*. [...] Najczęściej jednak w historii języka polskiego omawiane zjawisko nie miało specjalnej nazwy, było określane wyrazami *grzmot, błyskawica, trzaskawica, grom*, będącymi elementami burzy [Kupiszewski, 1969, s. 74–75].

2 Znak *o* w pracach A. Tomaszewskiego oznacza podwyższoną wymowę *o* zbliżoną do dźwięku *l*, co w efekcie daje dyftong *ol* [zob. Tomaszewski, 1930, s. 5; 1936, s. 5].

W dalszej części opisu badacz podaje, że „[...] w dwu punktach wielkopolskich (42, 44 [Chojna, pow. wągrowiecki, Chojna, pow. poznański – przyp. J.K.]) [...] notowano nazwę *grzmot*” [Kupiszewski, 1969, s. 76]. Ta ostatnia została poświadczona także w SGPod: GRZMOT: *žgm^uo^{et} // žgmo^{et} (st) // gžmo^{et} (nwsz)* ‘burza, odgłosy piorunów w czasie burzy’, obok BURZA: *bužō^u // buža* ‘gromy, błyskawica, ulewa, wiatr’. SYN powsz: *gžm^uo^{et}*. We wschodniej Wielkopolsce notowano nazwę *bužo* [Bąk, 1960, s. 74].

Jeśli chodzi o nazwę *nawałnica*, to W. Kupiszewski pisze: „W części północno-zachodniej [Polski – przyp. J.K.] *nawałnica* (rzadziej *nawalnica*) występuje w znaczeniu ‘burza’, której niekiedy towarzyszy silny grad, wichur lub ulewny deszcz” [Kupiszewski, 1969, s. 71]. Poświadczenia z Wielkopolski to: *nawałnica* (Prokopów, pow. pleszewski, Zakrzewo, pow. rawicki), *nawałność* (Brodowo, pow. średzki), *nawał* (Chojna, pow. wągrowiecki) [zob. Kupiszewski, 1969, s. 71]; jako dodatkową informację należy potraktować nazwę *nawałnica* w znaczeniu ‘stan atmosferyczny przed burzą’ (Perzowice, pow. krotoszyński) [Kupiszewski, 1969, s. 74–75].

Trudno wytłumaczyć, dlaczego zarys zróżnicowania leksykalnego w monografii W. Kupiszewskiego i w słowniku SGPod nie wpłynął na uwzględnienie nazwy *burza* w AJKLW-kwest. Zasadniczo nie została ona także zauważona przez autorów współczesnych słowników amatorskich – tylko jeden zawierał hasło *burzo* ‘burza’ [SGBis-Haz – część biskupiańska].

3. (B)ŁYSKAĆ (SIĘ) – (B)ŁYSKAWICA

Błysk widziany podczas burzy nazywany jest *błyskawicą* lub *błyskiem* [WSR-Pob-2]³; bywa także używana forma bezosobowa czasownika – *błyska się*.

Formy *błyska się* / *błysko się* współcześnie są notowane także w południowej (Bukówiec Górny, gm. Włoszakowice, pow. leszczyński) i we wschodniej Wielkopolsce (Adamów, gm. Golina, pow. koniński). Są one obecne w słowniczkach amatorskich: *błyskać się* ‘świecą wyładowania elektryczne chmur’: *tak się błysko, zapol grómnice* [SGBis], w artykule hasłowym *lugnuń* ‘lunać’: *Błysło się, zagrzmiało i zaro lygnuł dyszcz* [SGJar – brak odrębnego hasła *błyskać (się)*], *błyskać się* – ‘błyskać się’ (Biskupizna) / *błyskać się* – ‘o niebie, na którym pojawiają się błyskawice’ (Chazy) [SGBis-Haz]. W SGP PAN nie ma specjalnej notacji dla Wielkopolski, choć w artykule hasłowym BŁYSKAĆ (SIĘ) w zn. 3. podzn. 1. *błyskać się* ‘o wyładowaniach atmosferycznych: nagle, krótko a mocno migać światłem, wydawać błysk’, obok wymienionych lokalizacji nie dotyczących Wielkopolski zapisano także *oggw* (czyli wielkopolskie też).

3 *Błysk* także w SGPod: *byŷsk* ‘ogp’: *Taki gžmųoę, że įedan byŷsk*.

Zasięg współcześnie pozyskanych form z nagłosowym *bl-* pokrywa się z notacjami w Kartotece AT: *błyjskå sie* / *błysko sie* (Boruchowo – Murowana Goślina, pow. obornicki), *błyjskå^u sie* / *błyjskå* (Chludowo – Słupia, pow. poznański), *błysko* / *błysko sie* (Dziekanowice – Mielżyn i Powidz, pow. gnieźnieński), *błyskå sie* / *błykać sie* (Iwno / Tanibórz – Kleszczewo, pow. średzki), *błyjskå sie* (Słoplanowo – Gaj Mały, pow. szamotulski), *błyskå sie* (Szyszłowo, pow. słupecki). Formę rzeczownikową *błyskanie* (*byyskańe*) podaje Piotr Bąk jako występującą we wschodniej Wielkopolsce [Bąk, 1960, s. 74].

Natomiast w okolicach Pobiedzisk nie zostały zapisane formy *błysko* / *łysko* (bez *sie*), *łyśkać sie*, *łyśkawica*, notowane jeszcze przez Adama Tomaszewskiego (*błysko* / *łyśkå* – Dziekanowice, pow. gnieźnieński; *łyśkawica* / *łyśkawica* – Wolwark, pow. szubiński) i w latach sześćdziesiątych XX w. przez Władysława Brzezińskiego (*ułyśkać śy* / *bułyśkać śy* ‘o błyskawicach: pojawiać się’; *ułyśknōńć śy* ‘o błyskawicach: pojawić się’; *ułyśkavica* / *bułyśkavica* / *bułyśkavica* [SGPod]).

Na temat oboczności *bl-* / *l-* W. Kupiszewski pisze:

Z wyrazami *błyśka się* rywalizuje postać *łyśka się* (128 zap.). Oboczność *błyśkać* || *łyśkać* Brückner objaśnia (jako fakt fonetyczny) zanikiem nagłosowego *b*. Prof. Doroszewski natomiast skłonny jest widzieć w czasowniku *łyśkać się* ten sam rdzeń, który występuje w wyrazie *łśnić* (por. także *połyśk*) [Kupiszewski, 1969, s. 61].

Współczesne materiały nie rozstrzygają źródłosłowu podanych form, za to ich konkurencyjność potwierdzają mapy AJKLW – m. 231. Błyśka się oraz m. 232. Błyśkawica.

W komentarzu do m. 231 czytamy:

Na terenach północnych, północno-wschodnich i wschodnich aż po Wieluń i Wieruszów występują formy z nagłosowym *u-* zamiast ogólnopolskiego *bu-* [...]. W punkcie 45 na zachodzie [Dąbrówka Wlkp. – przyp. J.K.] zapisano formę fakultatywną *u^usko* (się). [...] Znacznie szerszy obszar AJKLW obejmują formy z nagłosowym *bu-* [AJKLW-II, cz. 2, s. 123].

Dla punktu 41 Promno (a więc okolice Pobiedzisk) zanotowano formę *buysko* (się), która graniczy z zasięgiem uproszczenia *bu-* > *u-*, zapisanym na mapie na południe od Promna, w punkcie 52 Gułtowy – *uysko* (się) / *uzygo* (się).

Z kolei m. 232. Błyśkawica jednoznacznie wskazuje na formę *buyskavica* w p. 41. Sąsiedztwo obszaru z uproszczonym nagłosem *u-* przebiega również w p. 52 Gułtowy. Poświadczenia SGP PAN z terenu Wielkopolski pochodzą z Kramska koło

Konina (*błysk, błyskawica*), w tym z KSGP – *łyśkać się*: pow. wieluński, wągrowiecki, wieleński, Bory Tucholskie oraz *łyśkawica*: lokalizacja za SGPod.

4. PIORUN – GROM – GRZMOT

Drugą grupę wyrazów, omawianą w tej części, tworzą nazwy: *piorun, grom, grzmot*. Zanim przejdę do analizy tych leksemów, nadmienię, że ich zakresy semantyczne w niektórych słownikach języka polskiego pokrywają się tylko częściowo (w kwestii wystąpienia cechy, jaką jest huk). Przykładowo w WSJP-online w znaczeniu *pioruna* i *gromu* wymieniane są huk i błysk, natomiast *grzmot* to jedynie ‘odgłos burzy’. Z kolei w SJP PWN-online wszystkie trzy wyrazy zawierają w definicji informację o huku i błysku. W języku mieszkańców wsi wyrazy te zwykle traktowane są synonimicznie.

Jak podaje W. Kupiszewski:

Zjawisko gwałtownego wyładowania elektrycznego nazywane bywa w gwarach polskich najczęściej *piorunem*. Nazwa ta (zaświadczana w języku polskim od czasów najdawniejszych) występuje w środkowej i południowej Wielkopolsce, w Sieradzkim i Łęczyckim, na lewobrzeżnym Mazowszu, w Małopolsce i na Śląsku w postaci bezprzeglósowej – *pieron*, w gwarach północnopolskich jako *piorun* [Kupiszewski, 1969, s. 67].

Badania współczesne zdają się potwierdzać powyższą tezę, bo rzeczywiście najczęściej podawaną nazwą huku słyszanego podczas burzy jest właśnie *piorun*. Poświadczenia tej nazwy pochodzą z okolic Pobiedzisk, Gniezna, Czarniejewa (środkowa Wielkopolska [WSR-Pob-2; WSR-Gn; WSR-Czw]). Dwukrotnie tylko informatorzy podali formę *pierun* [WSR-Pob-2; WSR-Gn], którą przywołują także autorzy słowniczków amatorskich: *pierun czas (trzas)* ‘piorun uderzył’ [SGBuk-online], *pierun* ‘piorun: wyładowanie elektryczne podczas burzy’, w przekleństwie brzmi: Oby cię piorun wziął! Ty piorunie jaśnisty!: *aby cie pierun wziun!*, *ty pierunie jaśnisty!* [SGBis], *pierun* ‘piorun’ (Biskupizna) // *czas pierun* ‘uderzył piorun’ (Chazy) [SGBis-Haz]. W KSGP zapisano dla Wielkopolski – *pierunować* ‘przeklinać powtarzając słowo: piorun; *perunować*: *Zaçon tam na mnie perunoważ i xolerować*’ (Kramsk, pow. koniński – za P. Bąkiem).

Materiały archiwalne nie dają odpowiedzi na pytanie, jakiej formy używali mieszkańcy Wielkopolski na określenie ‘huku słyszanego podczas burzy’. Wprawdzie w Kartotece AT zapisano wyraz *piorun* / *pierun* (także l. mn.), ale są to poświadczenia ze znaczeniem ‘buty z drewnianą podeszwą’ lub bez wpisanego znaczenia, co nie jest równoznaczne z innym znaczeniem, na przykład tu opisywanym. Także AJKLW nie zawiera danych dotyczących tego desygnatu. Jedynie w monografii

P. Bąka znajdujemy formę *ṑeruny* [Bąk, 1960, s. 74] oraz w SGPod formę *ṑo^erũn* (*ṑo^erũn udeṑyũ v ĵizba, ṑo^erũnũ tṑyũ f χlũf*) z odsyłaczem do hasła *grzmot* i bez odsyłacza hasło *grom*: *grũm* (*Grũm udeṑyũ*)⁴.

Skoro mowa o hasłach pokrewnych, to – jak pisze W. Kupiszewski:

Synonimem *pioruna* jest rzadziej notowany, ale jeszcze jako nazwa żywa *grom*. Występuje on przede wszystkim w Wielkopolsce i w gwarach północnopolskich, sporadycznie w Małopolsce oraz na Ziemiach Zachodnich [Kupiszewski, 1969, s. 67].

Dalej badacz wymienia punkty badawcze, w których odnotował nazwę *grom*, m.in.: Krajkowo (pow. poznański), Brodowo (pow. średzki), Biskupin (pow. żniński), Lubochnia (pow. gnieźnieński), przy czym nadmienia, że:

[...] *gromem* nazywa się piorun suchy, taki, który nie powoduje pożaru. Różnice między piorunem a gromem tak określa jeden z informatorów: *ṑorun to jak tṑaṑne ĵi ṑe zapȁli; grũm to żimnu – co ěe zapȁli* (53) [Biskupin, pow. żniński – przyp. J.K.] [Kupiszewski, 1969, s. 67].

Nazwa *grom* została dla Wielkopolski odnotowana również w SGP PAN.

Informacje te poniekąd zgadzają się z badaniami w okolicach Pobiedzisk, gdzie w zdecydowanej większości poświadczenia wyrazu *grom* wystąpiły w zestawieniu *zimny grom* (czyli piorun niezapalający) lub jako asocjacja z *gromnicą* – świecą zapalaną podczas burzy w celu uniknięcia uderzenia pioruna (zwyczaj w Wielkopolsce znany i praktykowany na wsiach przez starsze osoby). W innych analizowanych materiałach współczesnych nazwa ta się nie pojawiła.

Nieco częściej w materiałach współczesnych notowany bywa *grzmot*. Jak zauważył W. Kupiszewski:

Huk towarzyszący błyskawicy we wszystkich dialektach polskich nazywany bywa *grzmotem*. [...] W języku staropolskim omawiane zjawisko [...] nazywane było *grzmieniem* [Kupiszewski, 1969, s. 64].

W wielkopolskich materiałach archiwalnych występuje jedynie zapis hasła *grzmot* w SGPod: *ṑgm^eo^et // ṑgm^et // gṑmo^et* ‘burza, odgłosy piorunów w czasie burzy’, też u P. Bąka – *gṑmot* [Bąk, 1960, s. 74], co poświadczono również w SGP PAN w kilku lokalizacjach wielkopolskich. Nie ma odpowiednich poświadczeń w Kartotece AT i AJKLW. Wyraz ten nie występuje także we współczesnych

4 W zapisie wyrazu *grom* z przyczyn technicznych nie została zachowana oryginalna pisownia dźwięku y niezłóskotwórcze – tu y w indeksie górnym.

słownikach amatorskich, zanotowaliśmy go natomiast w WSR-Czw i kilkakrotnie w WSR-Pob-2 jako nazwę synonimiczną z *piorunem* oraz jako skojarzenie z rośliną o nazwie *grzmotnik* ‘rozchodnik’ (tradycyjnie chroni przed uderzeniem pioruna).

Ostatnim wątkiem poruszonym w tym artykule jest ustalenie czynności związanych z *piorunami* / *gromami* / *grzmotami* (warto odnotować pojedyncze poświadczanie z badań terenowych, które prowadziłam w latach 2004–2005 w miejscowości Sowinki, gm. Mosina, pow. poznański, odnoszące się do burzy, a nie jej odgłosu: *jak zacznie burza grzmieć*).

I tu znów odwołam się do słów W. Kupiszewskiego: „Zjawisko grzmienia nazywane jest we wszystkich gwarach czasownikiem w formie bezosobowej – *grzmieć*” [Kupiszewski, 1969, s. 66], natomiast „Refleksem nazw staropolskich *trzaskanie*, *trzaskawica* jest czasownik *trzaska* notowany w dwóch miejscowościach (131, 281)” [Kupiszewski, 1969, s. 66], przy czym badacz nie podaje poświadczeń dla Wielkopolski. Tymczasem P. Bąk wymienia formę *tśaskańe* oraz „*perun* niejednemu *tśaśńe* w budynku” [Bąk, 1960, s. 74]. Nie ma odpowiednich danych w Kartotece AT i AJKLW. Jako badacze dysponujemy zatem wyłącznie materiałami współczesnymi, w których znaleźć można nieliczne notacje: *mocno grzmi*; *po prostu pogrzmi nie popada nawet* [WSR-Pob-2]; *grzmi* (Adamów, gm. Golina, pow. koniński); *jak grzmiało* (Bukowiec Górny, gm. Włoszakowice, pow. leszczyński), *grzmieć* ‘słysząc głos wyładowań elektrycznych’: *dopolednia grzmiało* [SGBis] oraz w cytacie do hasła *lugnuć* ‘lunać’: *Błysło sie, zagrzmiało i zaro lęgnął dyszcz* [SGJar].

Prócz powyższych zapisów zauważyć można, że *piorun* najczęściej **uderza** (uwzględniam tu także rzeczowniki odczasownikowe): *żeby piorun nie uderzył* [WSR-Czw]; *przy uderzeniu pioruna, uchronić dom przed uderzeniem pioruna, żeby piorun nie uderzył, wiele uderzeń pioruna; piorun nie ... nie uderzy na przykład w dom, chroni to przed uderzeniem pioruna, podczas uderzenia pioruna* [WSR-Gn]; *ochraniał od pioruna od uderzynie, przed uderzeniem pioruna; uderzenie pioruna, piorun ... jak gdzieś uderzy, w drzewa uderzył piorun; piorun uderzył* [WSR-Pob-2]; *uderzy piorun w drzewo* (Adamów, gm. Golina, pow. koniński); *piorun uderzył* (Bukowiec Górny, gm. Włoszakowice, pow. leszczyński). Bywa, że *piorun strzeli*: *że nie strzeli w ich dom piorun, żeby pierun (!) w chałupie nie strzelił* [WSR-Gn]; *piorun strzelił* (Krzyszczewo, gm. i pow. gnieźnieński) lub **bije** – szczególnie w l. mn.: *pioruny bijo* ([WSR-Pob-2] i Adamów, gm. Golina, pow. koniński). Zdarza się również, że *piorun trzaśnie*: *żeby piorun nie trzasł w dom* [WSR-Gn], **walnie**: *pioruny walo^m* [WSR-Pob-2] bądź **skaleczy**: *uderzy piorun w drzewo i skaleczy* (Adamów, gm. Golina, pow. koniński). Prócz tego pioruny odznaczają się zdolnością **latania**: *piorun przyleciał, no pierun (!) leci* [WSR-Pob-2].

5. PODSUMOWANIE

Przegląd materiałów terenowych dotyczących burzy i określeń bezpośrednio z tym zjawiskiem pogodowym związanych pokazuje, że na przestrzeni dziesięcioleci nieznacznie zmieniły się poszczególne nazwy. Tam, gdzie baza materiałowa jest ciągła (cały wiek XX po współczesność), zauważalne są głównie zmiany w obrębie fonetyki⁵, natomiast warianty leksykalne występujące na danym obszarze są raczej stałe. Nie wydaje się także, by polszczyzna ogólna w szczególny sposób wpływała na zmiany zachodzące w omawianym mikropolu tematycznym, ponieważ poświadczenia podawane przez informatorów są zbieżne (wspólne, jednakowe) z występującymi w słownikach języka polskiego. Nazwy postrzegane jako ogólne w języku mieszkańców wsi często są historycznie osadzone w mowie osób zamieszkujących konkretne tereny i trudno jest je postrzegać jako ogólnopolskie, gdyż w innych niż obecnie formach nie były wcześniej notowane [więcej zob. Kobus, 2024, s. 286–297].

Z uwagi na ramy objętościowe artykułu przegląd pozostałych nazw związanych z burzą zostanie przedstawiony w innej publikacji.

ROZWIĄZANIA SKRÓTÓW

Skróty konwencjonalne

gen.pl – dopełniacz liczby mnogiej
 gm. – gmina
 l. mn. – liczba mnoga
 m. – mapa
 nwsz – nowszy
 oggw – ogólnogwarowe
 ogp – ogólnopolski
 p. – punkt badawczy
 podzn. – podznaczenie
 por. – porównaj
 pow. – powiat
 powsz – powszechne
 st – używane głównie przez starszych

⁵ Przykładowo w kartotece AT czasownik *błyskać (się)* występuje w kilkunastu wariantach fonetycznych: *błyjskã sie, błyskã sie, lyskã / błysko, błyskã się, błyskø sie, błysko sie, błysko sie, błyskã sie, błyskã, błyskã sie, błyskać sie* (pomijam lokalizację), które dziś w większości wycofały się z użycia na rzecz wariantu fonetycznego ogólnopolskiego, ewentualnie gwarowego z wygłosowym *-o* (*błysko*).

SYN – synonim

zn. – znaczenie

zob. – zobacz

Atlasy i słowniki

AJKLW – SOBIERAJSKI Zenon, BURSZTA Józef, red., 1979–1991, *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski*, t. I–VI, Wrocław; SOBIERAJSKI Zenon, red., 1992–2005, t. VII–XI, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Wrocław – Poznań.

AJKLW-II – SOBIERAJSKI Zenon, BURSZTA Józef, red., 1979, *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski*, t. II: *Człowiek – Przyroda*, cz. 1: *Mapy 116–235*, cz. 2: *Komentarze i wykazy do map 116–235*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.

AJKLW-kwest – SOBIERAJSKI Zenon, 1972, *Kwestionariusz do atlasu języka i kultury ludowej Wielkopolski*, cz. I–III, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Poznań.

Kartoteka AT – Kartoteka Adama Tomaszewskiego, przechowywana w Pracowni Dialektologicznej UAM.

KSGP – Kartoteka *Słownika gwar polskich*, b.r., Repozytorium Cyfrowe Polskich Instytutów Naukowych, <http://rcin.org.pl/dlibra/publication/37156> (dostęp: 23.07.2023).

SGBis – GIERA Małgorzata, JAŃCZAK Krystyna, 2005, *Słownik gwary biskupiańskiej*, Szkoła Podstawowa i Gimnazjum nr 3 w Starej Krobi, Biblioteka Publiczna Miasta i Gminy w Gostyniu, Stara Krobia.

SGBis-Haz – GIERA Małgorzata, JAŃCZAK Krystyna, BAŃKOWSKA Joanna, 2024, *Słownik gwary biskupiańskiej i hazackiej*, Machina Druku Sp. z o.o., Toruń.

SGBuk-online – *Słownik gwarowy Bukówca Górnego*, b.r., <http://slownikgwarowy.pl/slownik-cz-5-w-powietrzu-i-na-ziemi/> (dostęp: 12.06.2024).

SGBuk-Sp – DRAGAN Zofia, WOŹNA Dominika, BUDZ Jan, KOWALCZYK Julian, ŁUKUŚ Elżbieta, MAJERCZAK Józef, 2014, *Co wieś, to inna pieśń. Słownik gwary Bukówca górnego w Wielkopolsce i regionu Spisza w Małopolsce*, Stowarzyszenie Rozwoju Spisza i Okolicy, Wielkopolska Lokalna Grupa Działania Kraina Lasów i Jezior, Kraków.

SGJar – PODESZWA Janina, 2014, *Słownik gwary Ziemi Jarocińskiej*, Biblioteka Publiczna Miasta i Gminy Jarocin, Muzeum Regionalne w Jarocinie, Jarocin.

SGJut – ŻYTO Helena, 2013, *Słownik gwary jutrosińskiej*, w: W. Gawroński, H. Żyto, *Jutrosińska wiara i gwara*, Gminne Centrum Kultury i Rekreacji, Jutrosin, s. 193–248.

- SGPał – BINKOWSKI Mieczysław Kazimierz, 2011, *Mój słownik gwary pałuckiej*, Wydawnictwo Dominika Księskiego Wulkan, Żnin.
- SGPod – BRZEZIŃSKI Władysław, 1982–2009, *Słownik gwary wsi Podróżna w Złotowskiem*, t. I–V, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław.
- SGP PAN – REICHAN Jerzy, URBAŃCZYK Stanisław, red., 1989, *Słownik gwar polskich*, t. 3, z. 1(7), Polska Akademia Nauk, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź; GRABKA Barbara, KUCHARZYK Renata, OKONIOWA Joanna, REICHAN Jerzy, red., 2015–2016, *Słownik gwar polskich*, t. 9, z. 2(29)–3(30), Polska Akademia Nauk, Kraków.
- SJP PAN-online – *Słownik języka polskiego PWN*, b.r., <https://sjp.pwn.pl/> (hasła: *grom, grzmot, piorun*) (dostęp: 22.07.2025).
- WSJP-online – ŻMIGRODZKI Piotr, red., b.r., *Wielki słownik języka polskiego*, Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków, <https://www.wsjp.pl/> (dostęp: 22.07.2025).
- WSR-Czw – KOBUS Justyna, STĘPIEŃ Magdalena, red., 2018, *Słownik języka mieszkańców okolic Czarniejeewa. Praca na roli i w gospodarstwie*, Wydawnictwo Poznańskie Studia Polonistyczne, Poznań.
- WSR-Gn – KOBUS Justyna, GNIAZDOWSKI Tomasz, red., 2018, *Słownik języka mieszkańców okolic Gniezna. Święta, wierzenia i przesady*, Wydawnictwo Poznańskie Studia Polonistyczne, Poznań.
- WSR-Pob-2 – KOBUS Justyna, MIGDALEK Anna, red., 2023, *Słownik języka mieszkańców okolic Pobiedzisk. Przyroda*, Wydawnictwo Poznańskie Studia Polonistyczne, Poznań.

BIBLIOGRAFIA

- BĄK Piotr, 1960, *Słownictwo gwary okolic Kramsk na tle kultury ludowej*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław.
- CZYŻEWSKI Feliks, 1993, *Sposoby zażegnania burzy*, „Twórczość Ludowa”, nr 1–2(23), s. 34–42.
- CZYŻEWSKI Feliks, 1994, *Burza w wierzeniach ludowych wschodniej Lubelszczyzny*, „Etnolingwistyka”, t. 6, s. 169–173.
- CZYŻEWSKI Feliks, SAJEWICZ Michał, 1994, *Ludowy stereotyp burzy (na współczesnym materiale ze wschodniej Polski)*, „Białostocki Przegląd Kresowy”, t. 2, s. 27–76.
- GRUCHMANOWA Monika, 1969, *Gwary Kramsk, Podmokli i Dąbrówki w województwie zielonogórskim*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Lubuskie Towarzystwo Naukowe, Zielona Góra.

- GRUCHMANOWA Monika, 1970, *Gwary zachodniej Wielkopolski*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań.
- GRUCHMANOWA Monika, 2003, *Wielkopolskie materiały gwarowe zebrane przez Adama Tomaszewskiego*, w: M. Gruchmanowa, *Gwary w ojczyźnie i na obczyźnie. Studia*, Wydawnictwo Poznańskich Studiów Polonistycznych, Poznań, s. 33–38.
- KOBUS Justyna, 2024, *Leksyka pozornie ogólnopolska w języku mieszkańców wielkopolskich wsi – standard czy dialekt?*, w: T. Jastremska, D.K. Rembiszewska, red., *Studia gwarowe*, t. 2(15): *Gwary wobec wyzwań współczesności*, Instytut Sławistyki PAN, Instytut Ukrainoznawstwa im. I. Krypiakiewicza NANU, Lwów – Warszawa, s. 286–297.
- KOBUS Justyna, 2025, *Nazwy wiatru w języku mieszkańców wielkopolskich wsi na tle kultury regionu*, w: A. Kwaśnicka-Janowicz, M. Mycawka, R. Przybylska, M. Rak, K. Stachowski, red., *Gwara i kultura w słowie zapisane. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Józefowi Kąsiowi*, Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, Kraków, s. 273–289.
- KOBUS Justyna, w druku, *Nazwy chmur w języku mieszkańców wielkopolskich wsi*, „Prace Filologiczne”.
- KUPISZEWSKI Władysław, 1969, *Słownictwo meteorologiczne w gwarach i historii języka polskiego*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław – Warszawa – Kraków.
- KUPISZEWSKI Władysław, WĘGIELEK-JANUSZEWSKA Zdzisława, 1959, *Słownictwo Warmii i Mazur. Astronomia ludowa, miary czasu i meteorologia*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław.
- NOWAK Henryk, 1970, *Gwary chazackie w powiecie rawickim*, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Poznań.
- NOWAK Henryk, 1982, *Gwary południowej Wielkopolski*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań.
- REICHAN Jerzy, WOŹNIAK Kazimierz, 2004, *Polskie atlasy dialektologiczne i etnograficzne*, Wydawnictwo Lexis, Kraków.
- SZYFER Anna, 1969, *Tradycyjna astronomia i meteorologia ludowa na Mazurach, Warmii i Kurpiach*, Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne „Pojezierze”, Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie, Olsztyn.
- TOMASZEWSKI Adam, 1930, *Gwara Łopienna i okolicy w północnej Wielkopolsce*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków.
- TOMASZEWSKI Adam, 1936, *Mowa tzw. Mazurów wieleńskich. Z mapką*, Instytut Zachodnio-Słowiański przy Uniwersytecie Poznańskim, Poznań.
- ZAGÓRSKI Zygmunt, 1967, *Gwary północnej Wielkopolski*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań.